

Савойська С. В.

УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА І МІЖЦЕРКОВНІ МОВНО-ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ

У статті розглядаються міжцерковні мовно-політичні конфлікти, які є одним з джерел постійного напруження в суспільстві. Автор вважає, що особливо небезпечним для українського Православ'я є його політизація і зросійщення. Ситуація в релігійній сфері незалежної України потребує міжцерковного порозуміння, мирного співіснування і терпимості у подоланні мовно-політичних проблем, які розділяють український народ на своїх і чужих.

Виникнення незалежної України призвело до значних змін і в самому Православ'ї. Новоутворена держава потребує єдиної помісної православної церкви, яка б відображала інтереси її народу. Російська імперія всіляко намагається зберегти старі традиції та утримати свій вплив і завойовані позиції в сфері релігії, в тому числі і мовні. Це було однією з причин, яка спровокувала конфлікт в Українській православній церкві. На цій основі на початку 90-х рр. минулого століття у Православ'ї відбувся розкол, в результаті якого від Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) відокремилася Українська Православна Церква Київського Патріархату (УПЦ КП) як незалежна від Російської Православної Церкви (РПЦ) і від Москви. Утворилася також Українська Православна Церква Московського Патріархату (УПЦ МП),

мовами богослужінь і проповідей якої є церковнослов'янська і російська, — це було одним з аспектів, чим вона протиставила себе двом іншим православним церквам. На УПЦ МП покладають свої сподівання проросійські політичні сили України, а за межами держави — імперська Росія. УАПЦ та УПЦ КП відображають інтереси незалежної України і орієнтуються на національно-патріотичні сили в державі, дотримуються українських звичаїв, а українську мову вони проголосили мовою богослужіння. Все це поглибило розкол у Православ'ї і викликало нові конфлікти, в тому числі й мовно-політичні. В контексті багатьох конфліктів, які мають місце між цими православними гілками, на першому місці — це боротьба за лідерство, владу, сфери впливу, на другому — проблема використання мови у богослужінні, дотримання українських звичаїв, виховання патріотизму стосовно Української держави тощо. Наріжним каменем переважної більшості міжцерковних конфліктів є мовно-політична проблема, яка розділила Православ'я на окремі церкви, а державу — на окремі регіони: Південно-Східний і Західний. Вказана проблема нав'язується в Україні штучно проросійськими політичними силами для того, щоб викликати серед віруючих негативні емоції і зневагу до УПЦ КП та УАПЦ. Зрештою, УПЦ МП відмовляється мати будь-які стосунки з цими церквами, навіть не дослухаючись до голосу Біблії, яка проголошує жити в мирі і злагоді, любити ближнього, прощати і бути прощеним.

Актуальність цієї проблеми привернула увагу багатьох філософів і вчених, зокрема таких, як В. Баранівський, І. Діяк, С. Здіорук, І. Ісиченко, М. Кирюшко, В. Нічик, В. Перевезій, М. Рибачук, О. Саган, Т. Сенюшкіна, С. Сьомін, О. Уткін, О. Шуба, П. Яроцький та інших. Більшість з них на сторінках своїх праць розглядають майнові, земельні, матеріальні і політичні аспекти цієї проблеми, лише окремі дослідники торкаються мовно-політичних проблем у сфері релігії. Ми зупинимося на аналізі лише мовно-політичного фактора, який ще не був предметом спеціального розгляду, за винятком окремих його аспектів.

Розглянемо цю проблему ретроспективно. У козацьку добу Руська Православна Церква опиралася на національні звичаї і рідну мову. Для того, щоб Святе Слово було зрозумілим для кожного віруючого, уже у XV–XVI ст., за словами І. Діяка, на українську мову було перекладено і надруковано німцем Швайцпольтом такі книги: Часословець і Осьмигласник (1491 р.), «Літургікон» (1508 р.), Пересопницьке Євангеліє (1561 р.), Крехівський Апостол

(1572 р.), львівський «Апостол» (1574 р.), а також українська Біблія (1581 р.), яка у 1663 р. була у Москві перевидана¹.

Після возз'єднання України з Московією, а також приєднання Київської митрополії до Московського Патріархату, яке сталося у 1686 р., в Православ'ї важливу роль став відігравати політичний чинник. На релігійному ґрунті дедалі частіше стали виникати мовно-політичні конфлікти, коли заборонялося відправляти богослужіння українською мовою, видавати цією мовою релігійні книги і використовувати їх у богослужебній практиці, переслідувалися українські звичаї, тому що Московське духовенство з боку української церковної літератури і мови відчуло небезпеку. Воно намагалось знищити в Україні книгодрукування, тому на церковному соборі 1690 р. на книги П. Могили, С. Полоцького, Є. Славинецького, Л. Барановича, А. Радивиловського та інших авторів було накладено анафему. З цього приводу єпископ Веніамін писав: «Православ'я повинно вести боротьбу не просто з чужою вірою, а й з чужими національностями, звичаями і звичками»².

Конфліктні ситуації частіше за все були, як правило, заздалегідь добре продуманими і спланованими. Наприклад, щоб зменшити кількість україномовних книг, в бібліотеках, які знаходилися при духовних академіях, семінаріях і церквах, влаштовувалися пожежі. Все це було початком тривалої боротьби Московської держави та її церкви з українською мовою і культурою. В усіх церквах Російської імперії дозволялося читати молитви і відправляти службу лише російською мовою. Винятком були західноукраїнські землі, які після першої світової війни відійшли до Чехословаччини, де, за словами члена-кореспондента АН УССР А. Оніщенка, в українських православних парафіях у довоєнні часи проповідь часто звучала рідною мовою³. Різного роду конфлікти на мовно-політичному ґрунті на території СРСР призводили до того, що українських священослужителів та активних мирян, які відступали від установлених у церквах правил, піддавали репресіям, а українські церкви закривалися. За словами доктора філософських наук, професора Національної академії оборони України В. Баранівського, у ХХ ст. УАПЦ двічі робила спробу відродитися (у роки гетьманщини та радянської влади), але внаслідок тиску з боку російської церкви була вимушена припинити свою діяльність⁴.

Отже, Руська Православна Церква почала втрачати своє національне обличчя і дедалі більше піддаватися русифікації, а з часом стала використовуватися як засіб у боротьбі з національними

прагненнями українського народу. На початку 90-х рр. минулого століття ця боротьба перейшла у відкрите протистояння, що спричинило масу нових мовно-політичних конфліктів між УПЦ КП і УПЦ МП (остання тісно зв'язана з РПЦ не тільки канонічними, але й культурними зв'язками). З цього приводу В. Баранівський зазначає, що УПЦ МП відіграє важливу роль у руках російських державотворців щодо захисту інтересів Росії, зокрема її духовних кордонів, які збігаються, з одного боку, з територією колишнього Радянського Союзу, а з іншого, — з «канонічною» територією РПЦ⁵. УПЦ МП відображає інтереси імперської Росії і налаштована ворожо стосовно до України, зокрема її культури і мови. Цій інституції в Україні симпатизують проросійські політичні сили, зокрема, Партія регіонів на чолі з її лідером В. Януковичем, Прогресивно-соціалістична партія України, Комуністична партія України та інші. Зауважимо, що російська мова в Україні має право на існування, але не може утверджуватися засобами категоричного заперечення і несприйняття української мови. Наприклад, якщо ви прийшли до церкви Московського Патріархату, зокрема у Києво-Печерську Лавру, і виявите бажання слухати богослужіння і молитися українською мовою, то матимете справу з охороною. З цього приводу народний депутат України, голова підкомітету з питань релігії Верховної Ради Я. Кендзьор висловився так: «УПЦ (МП) є церковно-політичною структурою і філіалом РПЦ, яка проводить в Україні диверсійну роботу, а митрополит Володимир є російським церковним чиновником»⁶.

Політизація міжцерковних відносин спровокувала нову хвилю русифікації, що набирає обертів уже в першій половині 90-х рр. ХХ ст., яку пропонуємо визначити як «мовно-політичний сепаратизм». Цей феномен ми розуміємо як вид конфлікту, що виникає в сфері міжрелігійних відносин у межах однієї держави, якщо між церквами і конфесіями відбуваються різного роду мовно-політичні конфлікти, коли: одна церква переслідує, забороняє або критикує мову богослужінь іншої; переслідує за звичаї; ставить під сумнів існування самої церкви та її патріарха, принижує його. Конфлікти, які виникають на цій основі, можуть перерости у протистояння між віруючими різних церков і конфесій, що може призвести до розколу в сфері релігії і самої держави. «Мовно-політичний сепаратизм у сфері релігії» у нашому випадку стримує процес об'єднання українського Православ'я в Єдину Помісну Православну Церкву. Але за умов поліконфесійності

і поліетнічності, на думку доктора філософських наук М. Рибачука, — це нездійсненна мрія. Власне, проти такої ідеї виступають і самі віруючі (40%)⁷.

Але поліконфесійність і поліетнічність не є головним каменем спотикання для створення єдиної помісної православної церкви, бо ця проблема має мовно-політичне забарвлення. Русифікація віруючих створює конфліктну ситуацію між УПЦ МП і УАПЦ та УПЦ КП, що призводить до руйнування церковних громад. Мовою богослужінь у двох останніх церквах є сучасна українська мова, яка, на думку парафіян, дає змогу краще розуміти сенс богослужіння та православне віровчення. Саме тому Архієпископ Харківський і Полтавський УАПЦ Ігор засудив надання російській мові у Харківській області статусу регіональної. За його словами, боротьба за розширення привілеїв російської мови відбувається водночас із спробами руйнування громад Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ, «коли засобами підкупу, обману, дискредитації священиків громади цієї церкви намагаються перевести до Московського Патріархату»⁸.

Це свідчить про те, що Україна і нині перебуває в сфері російських геоконфесійних інтересів. Щоб послабити Україну зсередини, Росія підтримує міжцерковні конфлікти в Україні, що сприяє розколу не лише українських православних церков, а й держави. Подібна конфліктна ситуація була штучно створена московським публіцистом-місіонером, дияконом Андрієм Кураєвим на зустрічі у Дніпропетровському єпархіальному управлінні УПЦ МП, який, відповідаючи на запитання, чому світове Православ'я відмовляє в статусі Помісної церкви Київському Патріархату, що позиціонує себе Церквою українського народу, сказав наступне: «українського народу та його мови не існує, немає єдиної громадянської нації, саморозуміння, а Україна — це клаптикова ковдра, яка ніколи раніше не існувала в нинішньому вигляді». На його думку, є п'ять різних Україн: Галичина, Центральна і Слобідська Україна, Новоросія і Крим, народи яких, як він вважає, розмовляють різними мовами, мають різну релігійну історію, орієнтацію та саморозуміння⁹.

Такі заяви православних діячів викликають ряд запитань, зокрема таке: чи зміг би український диякон у Москві публічно заявити щось подібне, наприклад про неіснування Російської Федерації, російської нації і мови? Певні висловлювання уже давно стали нормою в українській незалежній державі. Подібні заяви

робляться лише з однією метою: посяти ворожнечу між українськими церквами, принизити українську культуру, мову і розколоти державу. Цього разу причиною виникнення мовно-політичних конфліктів виступає українська мова як мова молитви, що запроваджена в богослужінні УПЦ КП і УАПЦ, про що Святіший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет на конференції 5 травня 2006 р. сказав таке: «церковнослов'янська мова була богослужбовою мовою в той час, коли вона була зрозумілою для наших народів. На сьогодні вона в переважній більшості є незрозумілою для віруючих і не може впливати на душу і розум людини, тому УПЦ КП і УАПЦ перейшли на рідну мову, зрозумілу для українського народу. Апостол Павло каже, що краще сказати п'ять слів зрозумілою мовою, ніж безліч на незрозумілій. І Дух Святий, який зійшов на апостолів в день П'ятидесятниці, дарував їм знання мов, на яких вони повинні були проповідувати Євангеліє Христове в усьому світі. І це є основна підстава для переходу на рідну, зрозумілу мову богослужіння»¹⁰.

Водночас РПЦ разом з УПЦ МП виступають, власне кажучи, за те, щоб мовою богослужінь у православних церквах залишалася церковнослов'янська, яка є виразником єднання всіх східних слов'ян. А рідні мови, зокрема українська, на думку єпископів цих церков, вигідні лише ворогам Православ'я або людям, байдужим до Церкви¹¹. Такі різні точки зору і призводять до міжцерковних мовно-політичних конфліктів, що відображається на погіршенні відносин між церквами, коли окремі священники УПЦ МП називають єпископів Київського патріархату розкольниками, митрополита Філарета — «піратом», лжепатріархом і брехуном, а його Таїнства вважають недійсними. УПЦ КП оголошують гріхом, «псевдоцерковної групировкой», «сектою, глумом над Православ'ям, яка призводить до погибелі тих людей, які в ній перебувають». Прихожанам нав'язується думка, що в УПЦ КП працюють особи, вигнані з УПЦ МП за «аморальное поведение», а Київський Патріархат називають бутафорською лжецерквою, «філаретівською облудністю та спекуляцією», де «немає Благодаті Духа Святого, а під час богослужіння хліб і вино не стають Тілом і Кров'ю Хрестовими»¹².

Все це свідчить, що УПЦ МП усіма засиллями домагається мати в Україні особливий статус. Москва робить все можливе і неможливе для того, щоб не допустити визнання УПЦ КП. Вся увага Російської імперії зосереджена на тому, щоб УАПЦ та УПЦ КП

визнали над собою московську юрисдикцію і підпорядкувались Московському Патріарху. РПЦ в разі визнання УПЦ КП Вселенським Патріархом, погрожує розділити все Православ'я на дві частини: тих, хто буде підтримувати Москву, і тих, хто буде підпорядковуватись Вселенському Патріарху¹³. Всупереч міжцерковним мовно-політичним конфліктам, митрополит Філарет всі свої зусилля спрямовує на духовне відродження українського народу, що, на його думку, стане ще одною сходинкою у творенні незалежної української церкви, а також готує нову серію перекладів церковної літератури українською мовою. УПЦ КП передрукувала та видала українською мовою всі богослужбні книжки. Він впевнений, що «кожна церква повинна мати богослужбну літературу тією мовою, якою розмовляє її народ. Відродження духовності, на його думку, потребує відповідної церковної літератури українською мовою. Таких перекладів, за його словами, вже є 7 томів, серед них — близько 300 житій, повчань на головні свята Церкви, Біблія, Закон Божий і «Життя святих»¹⁴.

Але з цієї вдячної справи було створено міжцерковну конфліктну ситуацію: на цей раз РПЦ за кордоном звинуватила митрополита Філарета «в краже інтелектуальної собствениости и разбойничьем издании чужого труда»¹⁵. Не зважаючи на спроби УПЦ КП, духовної літератури бракує, зокрема, з питань християнського виховання дітей і молоді. Це спонукає до нових міжцерковних конфліктів, якщо взяти до уваги, що нестача цієї літератури компенсується за рахунок ввезення великими накладками російськомовної церковної літератури з Росії, і ця література масово розповсюджується на вулицях міст і сіл України, в усіх церквах, що сприяє їхній активній русифікації. На підтвердження цього кандидат технічних наук І. В. Діак у своєму дослідженні «Українське відродження чи нова русифікація?» підкреслює, що УПЦ КП з самого початку була антиукраїнською. Свідченням цього є мовно-політична сепаратистська ситуація, яка сталася 13 вересня 1998 р. у Свято-Покровській церкві м. Олександрії, де єпископ УПЦ КП Пантелеймон заборонив хору співати духовний гімн «Боже Великий Єдиний, нам Україну храни», а також виголосувати проповіді українською мовою»¹⁶.

І такі випадки непоодинокі. Щоб подолати міжцерковну ворожнечу, митрополит Філарет докладає максимум зусиль для створення Єдиної Помісної Православної Церкви, яка б не ділила віруючих на своїх і чужих. Про ці наміри митрополита дізнаємося

із заяви владики Євстратія, що розміщена на шпальтах газети Київського патріархату «Голос православ'я», де повідомляється: «Ми розуміємо, що нинішнє керівництво УПЦ (МП) опинилося між двох вогнів: з одного боку, тиск Москви, з іншого — розуміння українських реалій. В свою чергу, Київська Патріархія виражає надію, що УПЦ КП і УПЦ МП рано чи пізно придуть до повноцінного і конструктивного діалогу, результатом якого буде єдина українська церква. І якщо такому діалогу і єднанню, — продовжує владику, — заважає позиція Москви, то ми будемо шукати шляхи, як можна обійти цю перепону»¹⁷.

Позиція імперської Росії спрямована на посилення мовно-політичних конфліктів в українському Православ'ї, однією з причин яких є залякування віруючих в тому, що митрополит Філарет заведе їх в унію з негайною українізацією церкви, заборонивши в ній слов'янську мову¹⁸. Таке зомбування віруючих з результатами не забарилося: проти уніфікації релігії та єдиної національної церкви висловилося 46,3% українців, 67,1% росіян, 84,5% поляків, болгар, греків, молдаван. Так, окремі політики вважають, що від такого об'єднання шкоди може бути більше, ніж користі. Зокрема, доктор філософських наук М. Рибачук радить обережно ставитися до релігійних почуттів усіх етнічних груп, відмовитися від форсованої українізації церковної сфери, щоб не порушити міжетнічну рівновагу і не викликати конфліктну ситуацію. На його думку, спроби утворити Єдину Державну Православну Церкву, яка стала б інтегратором поліетнічного суспільства, можуть вступити у суперечність з принципами демократії і свободи віросповідання¹⁹. О. Шуба з цього приводу вважає, що за сучасних умов ліквідувати релігійне розмаїття України є згубним. За його словами, сьогодні Україна потребує не Єдиної Національної Православної Церкви, а міжконфесійного порозуміння, мирного співіснування, терпимості у ставленні до віруючих різних конфесій²⁰. Всі гілки українського Православ'я, за словами О. Шуби, об'єднати неможливо без попередньої систематичної терпеливої українізації церковної сфери, аж поки в Українській Православній Церкві не буде проукраїнської більшості серед єпископату, духовенства і мирян. Інакше після такого об'єднання українському Православ'ю постійно загрожуватимуть нові розколи²¹.

Отже, з викладеного видно, що міжцерковні мовно-політичні конфлікти настільки гострі, що за нинішньої ситуації краще говорити не про об'єднання православних церков у Єдину помісну

православну церкву, а про їх зближення. Головним у релігійній сфері України має бути: міжцерковне порозуміння, мирне співіснування і терпимість у подоланні мовно-політичних конфліктів, які розділяють релігійний простір України на окремі регіони, що є небезпечним явищем для її цілісності. Щоб припинити міжцерковні мовно-політичні конфлікти, було б доцільним: ставитися з повагою до релігійних почуттів усіх етнічних груп, не політизувати релігійну сферу; не використовувати ЗМІ як плацдарм для сутичок між церквами і віруючими; не ввозити в Україну російськомовну літературу, яка зневажає український народ, його культуру, мову і державу.

¹ Діяк І. Українське відродження чи нова русифікація?: Навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти. — К.: Гранослов, 2000. — С. 171.

² Там само. — С. 172, 174.

³ Онищенко А. В религиозном «треугольнике» и рядом // Политика и время. — К.: Радянська Україна, 1991. — № 8. — С. 62.

⁴ Баранівський В. Релігійні чинники в системі українознавства та вищої школи України // Зб. наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. — К.: «Фоліант», 2005. — Т. VI. — С. 41.

⁵ Там само.

⁶ Кендзьор Я.: УПЦ (МП) — це церковно-політична структура, що займається диверсіями// <http://zik.com.ua/ua/news/2007/05/17/75088>

⁷ Рибачук М. Не єдина національна церква, а єдина національна ідея // Віче. — К., 1994. — № 4. — С. 141–142.

⁸ Архиепископ Харківський і Полтавський УАПЦ Ігор засудив надання російській мові у Харківській області статусу регіональної// <http://www.risu.org.ua/freedom/news/article;10448/05.06.2006>.

⁹ Сухенко В. Диякон Андрій Кураєв: «Українського народу не існує» // Голос Православ'я. — липень 2008. — С. 6.

¹⁰ Святіший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет// <http://conf.oboz.ua/Conference/303/2.aspx> 15.05.2006.

¹¹ Чому світове Православ'я не визнає Київського Патріархату?// <http://www.pochaev.org.ua/?p=listok/listok49>

¹² С. Баранчук. «З Київського патріархату до Православної церкви я перейшов свідомо» // Вісник прес-служби УПЦ. — К., 2004. — № 32. — С. 78–79.

¹³ Через терни — до об'єднання <http://cun.org.ua/ukr/content/view/956/33/02.11.05>.

¹⁴ Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет: «Наше завдання — відродження духовності українського народу»// http://presscenter.ukrinform.com/photo_big.php?person_id=15/.

¹⁵ Пирати XXI века // Вісник прес-служби УПЦ. — К., 2004. — № 32. — С. 79.

¹⁶ Діак І. В. Українське відродження чи нова русифікація?: Науч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти. — К.: Гранослов, 2000. — 304 с. — С. 183.

¹⁷ У Київській Патріархії в цілому позитивно сприймають відповідь Синоду УПЦ (МП) // Голос православ'я. — серпень 2008. — С. 5.

¹⁸ Здіорук С. Церковна політика і геоконфесійні інтереси України // Віче. — К., 1993. — № 8. — С. 86.

¹⁹ Рибачук М. «Свої» і «чужі» у храмі // Віче. — К., 1996. — № 2. — С. 138, 139.

²⁰ Шуба О. Єдина національна церква? // Віче. — К., 1994. — № 3. — С. 141.

²¹ Там само. — С. 153.